

Klaus Mollenhauer - Vergeten samenhang

[Mollenhauer](#) kiest in dit boek een nuchter en tegelijk ijzersterk uitgangspunt: hij benadrukt de tegelijk *onvermijdelijke* en *essentiële* vraag naar de overdracht van ouderen op jongeren: hoe kan er het beste van generatie op generatie overdracht plaatsvinden en wat moeten de volwassenen aan de jongeren willen meegeven? Het is een wezenlijke menselijke vraag die volgens hem niet te ontwijken is: zelfs als je bijvoorbeeld niets met opvoeding of pedagogie te maken wilt hebben, dan ontkom je er niet aan om in algemene zin een (mogelijk) voorbeeld te zijn voor de jeugd, je (re)presenteert altijd de wereld voor hen, of je dat nu wilt of niet. Het is daarbij een vraag zonder makkelijke antwoorden. En daarmee is het een vraag om als docent of opvoeder keer op keer weer naar terug te keren om te overpeinzen en als uitgangspunt te nemen voor een discussie over waar onderwijs en opvoeding over gaat.

"Iedereen die iets over opvoeding en vorming wil zeggen staat voor dezelfde taak: [...] we kunnen 'opvoeding' niet afschaffen, we kunnen haar hoogstens verbeteren, als we in de positie van ouders en opvoeders verkeren. Maar weten we dan wat beter is? Hebben we daar betrouwbare kennis over - niet alleen maar meningen of vermoedens, of het zoveelste artikel op de pedagogische markt, of een gewoonte of een modieuze gril, in ideologie of utopie, maar betrouwbare kennis, hebben we die?"

Volgens Mollenhauer is dat soort betrouwbare kennis met name te bereiken door een gewetensvol overdenken van *ervaringen* en hun achtergronden, en door te bepalen wat op basis daarvan binnen de opvoeding gerechtvaardigd kan worden. Dat is dan ook de taak van de pedagogische theorie. Hij bepleit een dergelijke pedagogische theorie in de vorm van een hermeneutische, kritische en op emancipatie gericht pedagogisch denken en hij expliciteert dit als een (in zijn titel aangehaalde) 'vergeten samenhang' in het denken over onderwijs en opvoeding. En als je het met dit soort grote begrippen samenvat, dan zie je meteen dat Mollenhauer zijn positie gedegen heeft bepaald: hij wil een doordachte positie innemen, en een welbepaald denken vertegenwoordigen,

omtrent onderwijs en opvoeding. Deze gedegenheid ziet hij als een noodzaak, tegen allerlei trends, abstracte bespiegelingen en onbezonnen beelden over onderwijs in. De kritiek gaat specifiek uit naar losse onderwijskundige, empirische, beleidsmatige uitlatingen over onderwijs zoals die vaak op studiedagen en in publieke discussies worden geuit en die hij een "*nogal verward gesprek*" en "*panorama van monologen*" noemt - waarvan hij de wetenschappelijke benaderingen van onderwijs zeker niet uitsluit. Mollenhauer kiest een genuanceerd, sociaal georiënteerd, veelomvattend perspectief op onderwijs - wat hij in dit boek rustig uiteen zet en waarvan hij de potentie en consistentie laat zien.

Het overdenken van ervaringen doet Mollenhauer door veel en ook diverse ervaringen en herinneringen aan te halen. Een brief van [Kafka](#) aan zijn vader, de Essays van [Montaigne](#), de Belijdenissen van [Augustinus](#), een brief van [Pestalozzi](#) over een mislukt experiment, [Makarenko's](#) roman, het verslag van [Canetti](#) van zijn kinderjaren - maar ook een aantal schilderijen en gravures en de autobiografie van Moritz: teksten en documenten die (zo schrijft Mollenhauer) *duidelijk en intrigerend* spreken over opvoeding. Mollenhauer voegt aan die teksten niet zozeer wat nieuws toe, maar reflecteert en brengt dit alles in een volgens hem relevante aaneenschakeling bij elkaar. Soms is dat wel heel interpretatief, maar meestal worden de teksten heel gericht besproken zodat het boek alleen al door een kennismaking met een rijkdom aan ervaringsverhalen zeer boeiend en leerzaam is. Het wordt weliswaar gerelateerd aan opvattingen van Comenius, [Rousseau](#), Fichte, [Wittgenstein](#) en Schleiermacher en uitgewerkt in opsommingen en schema's, maar dan enkel om te helpen de gedachten te vormen en puntsgewijs te bestuderen. Het boek is een bewerking van een serie colleges, geen hermetisch theoretisch stuk: Mollenhauer maakt vaak expliciet dat hij ook 'maar' een poging doet de juiste overkoepelende woorden te vinden. En dit is geen zwakte, maar juist de belangrijkste kracht van dit werk. Mollenhauer denkt niet het laatste woord te hebben maar denkt na over belangrijke ervaringen en herinneringen, respecteert die ervaringen, en respecteert eveneens de noodzaak voor een bijdetijdse bezinning en overdracht. Hij presenteert geen theorie die ineens wél over generaties heen en ook in toekomstige tijden waar of geldig zal blijven. Mollenhauer benadrukt meermaals in zijn werk de veranderlijkheid en dus geschiedenis van alle theorie en bijbehorende concepten die we in de theorie nooit mogen negeren. In elke tijd moet weer opnieuw worden gereflecteerd op de zowel heel praktisch als ook theoretisch zeer uitdagende en terecht kritische bepaling '*wat wij voor de wereld houden en wat ons daaraan de moeite waard of nuttig lijkt*'.

Aansprekend en interessant is dat je het belang van Mollenhauers eigen denkconcepten dan ook juist met zijn eigen geschiedenis voelbaar kunt maken (waarmee nog eens de consistentie van het werk zij benadrukt). Zijn gedachtegoed lijkt bijvoorbeeld weerstand moeten kunnen bieden aan inbedding door een voor Mollenhauer ongewenste maatschappijvorming zoals die tijdens het nationaalsocialisme in Duitsland werd uitgeoefend. Met een vader die zich aansloot bij de nazi's, en zijn twee belangrijkste leermeesters die zich niet onverdeeld kritisch tot de opkomst van het nationaalsocialisme verhielden, namelijk [Weniger](#) en (op veel genuanceerde manier) [Plessner](#), zal dit zijn positie hebben bepaald. Misschien kan daaruit dan ook het belang van de term *zelfstandigheid* worden begrepen, als een op zichzelf staand kunnen besluiten en handelen

(initiatiefrijk, vindingrijk, vrijheidsdrang) tegen dit soort politiek/maatschappelijke tendensen in. Zonder het daartoe te willen beperken: als voorbeeld neemt hij evengoed [Bernhard](#) als 'slachtoffer van een leermachine' die zich zelfstandig maakt en zelfstandigheid heeft een veel rijkere betekenis. Zelfstandigheid (de Duitse term is *Selbsttätigkeit*): misschien is dat wel het belangrijkste woord uit het boek, waar in deze uitgave ook een aparte uitleg over is opgenomen, net als bij een tweede centrale term in het boek van Mollenhauer, die eveneens te koppelen is aan zijn eigen geschiedenis, namelijk 'vorming' (het Duitse *Bildung*). Deze vorming kan niet los worden begrepen van het daaraan gerelateerde *Bildsam*, het vatbaar zijn voor die vorming. Want hoe om te gaan met studenten of leerlingen die onvatbaar lijken voor vorming? De radicale en terroristische opvattingen binnen de studentenbeweging zoals [Andreas Baader](#) en anderen van de [RAF](#) verkondigenden in Mollenhauers tijd kunnen dit begrip een achtergrond vormen. Juist deze personen liet Mollenhauer vanwege een activistische houding met betrekking tot jeugdopvang bij hem in huis slapen en misschien kan *Bildung* gelezen worden als de term van Mollenhauer om een pedagogie vorm te geven die naast een expliciet kritisch bewustzijn van de huidige levenscondities tegelijk een gezamenlijk en inclusief maatschappelijk en cultureel perspectief aanhangt waarbij niemand zich tegen die maatschappij als zodanig hoeft te keren en vatbaar blijft voor die vorming. Vorming, en de vatbaarheid daarvoor, kan misschien worden begrepen als de sleutel voor Mollenhauer om geen jongeren te 'verliezen', of het nou is door onmenselijk jeugddetentie of door radicalisering van jongeren in toenmalige studentenbewegingen.

Je zou willen dat er vandaag de dag (meer) onderwijsdenkers zijn die zich in de voetsporen van Mollenhauer uiten en zijn project expliciet oppakken richting de prangende uitdagingen en maatschappelijke onhebbelijkheden van deze tijd. Waarschijnlijk valt niet vol te houden dat er sinds 1983 geen belangrijke maatschappelijke veranderingen hebben plaatsgevonden, maar tegen welke belangrijke polen zou je je dan vandaag de dag impliciet moeten afzetten, welke woorden kunnen we nu gebruiken, welke ervaringen zouden nu het pedagogisch denken moeten actualiseren en versterken? Het valt daarbij sterk te betwijfelen of conservatieve [termen als ecologie, weerstand](#), of daaruit afgeleide [volwassenheid](#) (zie het ook door Mollenhauer geïnspireerde werk van [Biesta](#)) voldoen als verdere actualisering, alsof er vandaag de dag enkel een probleem van 'verlangens' zou zijn. Zou er met Mollenhauer niet veel stringenter en explicieter moeten worden stilgestaan bij de, in de woorden van Mollenhauer, '*onderwijspolitieke betekenis van de pedagogische theorie*' voor de huidige situatie? Hoe bepaalt een op Mollenhauer gebaseerde hedendaagse pedagogie werkelijk zijn tegenwoordige maatschappelijk kritische positie en waartegen moet het gepaste uitdrukingsvormen zien te zoeken? Misschien weten [Wouter Pols, Bas Levering, Joop Berding en Simon Verwer hier op 13 december](#) deze vraag op basis van het werk van Mollenhauer te adresseren, en zo in te gaan op het probleem dat maar weinig pedagogen tegenwoordig adresseren:

... het probleem blijft bestaan: hoe moet de pedagoog zich opstellen tegenover levensomstandigheden die pedagogisch niet te verantwoorden zijn?

En uiteraard blijft het hopelijk niet bij deze paar mensen die dit boek verder gaan bediscussiëren, hopelijk is de hernieuwde aandacht voor dit boek in Nederland veel breder en diverser. Gezien de vrij recente aandacht voor (nieuwe vertalingen van) Mollenhauers boek zoals door [Aßmann](#) (die ook een biografie schreef over Mollenhauer) en [Friesen](#) (die de Engelse vertaling maakte en ook een [filmpje](#) maakte), en ook de bespreking van van [Wivestad](#), lijkt die kans groot. Hopelijk blijft het niet bij een erkenning van de misschien terechte maar holle frase dat hij geldt als een van de belangrijkste Duitse pedagogen van de twintigste eeuw (zoals bij [Leo](#) of in de korte samenvatting op [beroepseer.nl](#)), maar probeert elke lezer uit te vinden wat hij/zij *zelf* met Mollenhauers boek denkt te kunnen aanvangen en op welke manier deze voor diegene *zelf* van belang zou kunnen zijn. [Wouter Pols](#) zijn zeer interessante [reflectie op en uitleg](#) over de hier besproken [nieuwste Nederlandse uitgave](#) vertrekt vanuit een dergelijk veel persoonlijker en betrokken verhouding tot het boek van Mollenhauer. Meer dan de anderen (naast misschien [Vlieghe](#)) benadrukt Pols, als belangrijke kenner van dit werk en tevens vertaler (met [Ciske Balhan](#)) het belang van *eigene en zelfstandige* waartoe Mollenhauer ook de lezer uitnodigt (zijn of haar eigen zelfvorming, zelfcultivatie) vorm te geven. Laat iedereen met juist dát in het achterhoofd dit boek (nogmaals) gaan lezen en gebruiken: of het nou als introductie dient voor de geïnteresseerde lezer die vanuit ervaringen over opvoeding en onderwijs wil reflecteren, of dat het dient als een referentie voor eigen denken als pedagoog of onderwijsdenker binnen de hedendaagse onderwijspraktijk, dan wel voor iedereen die een historiserend en kritisch pedagogisch denken voor het onderwijs wenselijk acht. Op al deze vlakken kan hernieuwde aandacht voor, en vorming door, dit boek uiterst relevant zijn.